

15. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995. – С.28; 16. Любецький архив графа Г.А. Милорадовича. – Вып. I. – К., 1898. – С.18; 17. Там само. – С.19; 18. Кілессо С. Чигирин – гетьманська столиця // Київська старовина. – 1995. – №5. – С.7; 19. Любецький архив графа Г.А. Милорадовича. – Вып. I. – К., 1898. – С.18; 20. Там само; 21. Там само.

Т.В. Кузнець

ЕПИСКОП ФЕОДОСІЙ ОЛТАРЖЕВСЬКИЙ В НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Багатовікова історія Православної Церкви складається із подієвої канви та діяльності тисяч священнослужителів, котрі водночас були духовними поводитирами своєї пастви та яскравими постатями національно-духовного життя. В час розбудови Української держави нагальним завданням є не лише правдиве відтворення історичної минувшини, поцінування ролі церкви в історії України та створення загального історичного літопису держави і Церкви, але й увиразнення ролі місця в історії визначних церковних діячів. Персоналістичний вимір історії робить її зрозумілішою, яскравішою, різнобарвнішою. Надто коли йдеться про регіональну історію, дослідження якої нині є досить актуальним. Адже регіональні дослідження мають чи не найбільший виховний потенціал, вони водночас доповнюють загальноісторичні висліди і сприяють унаочненню та олюдненню історії.

Метою даної розвідки є узагальнення окремих біографічних даних і створення цілісного життєпису неординарної постаті священнослужителя, який піднявся із звичайної родини парафіяльного священника до високопоставленого служителя Церкви, який був першим **обраним** виділ. авт. – Т.К.), а не призначеним ректором Київської Духовної Академії, який дозволив собі не підкоритися вищому церковному керівництву й не поїхати на нове місце служби, але при цьому не втратити свій авторитет у цього ж керівництва і який, нарешті, був високоосвіченою й духовно багатою людиною, яка навколо себе випромінювала добро, загальнолюдські цінності й гуманізм. Цей священнослужитель був для своїх сучасників зразком для наслідування, його постать і понині залишається досить помітною в національно-духовному житті України ХХ ст.

Стосовно історіографії відразу зауважимо, що окремого цілісного дослідження життя, діяльності і місця єпископа Олтаржевського в духовному житті тогочасного суспільства ще не створено. Окремі фрагменти з його біографії та діяльності друкувалися в церковній періодичній пресі¹, основна хронологія його життя знайшла висвітлення у матеріалах некрологічного характеру², а власні враження і деякі оцінки діяльності Преосвященного Феодосія містять спогади сучасників³. Знайомство з названими публікаціями утвердило авторку в думці, що це непересічна особистість, доля якої пов'язана з Уманщиною, і яка заслуговує на повернення імені із забуття і пошанування його.

За загальною назвою «православне духовенство» стоять сотні постатей священнослужителів, які народилися на благодатній українській землі, виростили серед української природи, зростали разом із селянськими дітьми і упродовж усього земного шляху залишалися вірними традиціям і культурі своїх пращурів. Їх стосунки з православною паствою ґрунтувалися на взаємоповазі, довірі та християнській любові до ближнього. Природні здібності та уроджений інтелект багатьох із них, попри скромність та інтелігентність, підносили їх на вищі щаблі церковної ієрархії. Одним із таких був Преосвящений Феодосій, єпископ Оренбурзький і Тургайський, дитинство якого пройшло на Уманщині, а найбільш плідні роки священницької діяльності стали окремою сторінкою історії Православної Церкви в Україні.

Народився майбутній єпископ Феодосій (в миру – Петро Наркісович Олтаржевський) 1 грудня 1867 року в священницькій сім'ї. Щодо місця його народження, то перш за все хочеться виправити прикру помилку тих дослідників, які називають Уманський повіт Київської губернії. Припускаються цієї помилки тому, що батько Олтаржевського деякий час був настоятелем Уманського міського собору й був досить відомим та авторитетним протоіреєм Уманщини. Сім'я справді деякий час мешкала в Умані й початкову духовну освіту молодий Олтаржевський здобув в Уманському духовному училищі. Та попри ці факти, зіставлення хронології та зібрані документи біографії стверджують зовсім інше.

Батько – Наркіс Олтаржевський – по закінченні Київської духовної семінарії як кращий випускник отримав направлення до Київської Академії, але за станом здоров'я залишив навчання на першому курсі і в 1844 р. прийняв священство в с. Крюковщині Київського повіту. В 1845 р. його переведено на нове місце служби – в м. Жорнище Липовецького повіту Київської губернії, де він

.....
 служив до 1889 р. Саме там і народився Петро Наркісович, майбутній Феодосій Олтаржевський. А в Уманського духовному училищі він навчався тому, що парафії Липовецького повіту відносилися до Уманського училищного округу й діти духовенства звідти мали навчатися саме в Умані. В Київській єпархії, межі якої збігалися з губернією, діяло п'ять духовних училищ (Киево-Софіївське, Києво-Подольське, Уманське, Богуславське і Черкаське), а відтак територія була умовно розділена на п'ять училищних округів. У списку вихованців училища за 1878 р. серед учнів першого розряду нижчого відділення значиться ім'я Петра Олтаржевського⁴. Здобувши початкову духовну освіту в Уманському училищі, Петро Олтаржевський продовжив навчання в Київській духовній семінарії.

А сім'я Олтаржевських перебралася до Умані значно пізніше. Наркіс Іустинович Олтаржевський отримав призначення на протоірейське місце до Уманського Собору 1890 р. Упродовж п'яти років він очолював уманське православне духовенство. Його невтомна діяльність на соборній парафії в Умані і багаторічне сумлінне священнослужіння були відзначені в 1894 р. Орденом Св. Володимира четвертого ступеня. Прослуживши загалом п'ятдесят два роки, він звільнився за штат і перебрався з Умані назад у м. Жорнище, де і доживав віку зі своєю хворою дружиною. Коли він помер, то літургію служив його син, на той час вже ректор Волинської духовної семінарії.

А перед цим життєва стежа майбутнього єпископа простелялася так. Закінчивши Уманське духовне училище й Київську духовну семінарію, Петро Наркісович Олтаржевський вищу духовну освіту здобував у Київській Академії. Навчався він там п'ять років, з 1888 до 1893 р., оскільки за станом здоров'я на третьому курсі на цілий рік залишив навчання. Відставши від своїх ровесників на цілий рік, Петро Олтаржевський підлікувався і, повернувшись у стіни Академії, швидко знайшов нових товаришів по курсу, які, як і колишні друзі, відгукувалися про нього як про доброго, **хорошого товариша з відкритою й прямою душею**. Академічну освіту молодий Олтаржевський закінчив зі ступенем кандидата богослов'я. Темою кандидатського дослідження з подачі професора А.А. Олесницького стало «Палестинське монашество в IV-VI століттях». По закінченню навчання Петро Олтаржевський отримав призначення в Уманське духовне училище, де й учителював майже два роки упродовж 1893-1895 рр. Паралельно з учительською працею він продовжував працювати над темою чернецтва і, напевне, ця прив'язаність і стан здоров'я визначили наступний крок на його життєвому шляху.

Восени 1895 р. в Києво-Печерській Лаврі Олтаржевський приймає чернечий постриг і з цього часу починається стрімке сходження шаблями церковної ієрархії. П'ятого грудня того ж року його призначено смотрителем Києво-Подольського духовного училища. Через три роки, в 1898 р., він – інспектор Київської духовної семінарії, а в 1899 р. – ректор Волинської духовної семінарії. Саме тоді він був возведений в сан архімандрита. І саме тоді він знову повертається до свого наукового дослідження, котре з ініціативи Православного Палестинського Товариства було надруковане в науковому збірнику цього товариства. Попрацювавши ще над цією темою, Олтаржевський у 1900 р. захищає її на звання магістра церковної історії.

У 1901 р. архімандриту Феодосію Олтаржевському довелося з волі начальства обійняти відповідальну посаду ректора Київської духовної семінарії. До цього часу був збудований новий просторий корпус для семінарії на 600 семінаристів. Скупчення такої кількості бурсаків, які до цього квартирували по всьому місту, в одному приміщенні вимагало чимало енергії нового ректора. Як керівник він був розумним, енергійним, наполегливим, уміло утверджував порядок і владу в середовищі вихованців семінарії. Він ніколи не скаржився і сумлінно виконував покладене йому послухання. Ректором він пробув до осені 1903 р., а потім надійшло нове призначення.

З 4-го листопада 1903 р. архімандрит Ф. Олтаржевський став єпископом Єлисаветградським і 2-м вікарієм Херсонської єпархії, а 30 листопада того ж року відбулася його хіротонія в сан єпископа. Для місцепроживання йому був визначений Успенський монастир на Великому Фонтані поблизу Одеси. Там він розгорнув широку духовно-просвітницьку діяльність шляхом церковної проповіді та релігійно-етичних, моральних читань та бесід. Тамтешнє духовенство й православні миряни швидко потягнулися до нього, і невдовзі він мав **уже значний авторитет**. Саме в цей період своєї служби він був особливо діяльним, енергійним, послідовним у своїх рішеннях. Сучасники відзначали особливий підйом працездатності та кипучої енергії.

Та єпископу Феодосію не довго довелося жити в Одесі, оскільки 18 липня 1905 р. він отримав нове призначення. На цей раз його переводили до Казанської єпархії з призначенням єпископом Чистопольським, вікарієм Казанської єпархії з перспективою на посаду ректора Казанської духовної Академії. Це було досить **високе і почесне** призначення, яким підкреслювалися ділові риси та авторитет Ф. Олтаржевського. Та з **невідомих** причин, а офіційно через на хвороби,

.....

епископ Феодосій просить Св. Синод відмінити це призначення. Подібний непослух суворо карався й церковні власті звільнили Ф. Олтаржевського не тільки від переїзду в Казань, а й взагалі від єпархіальної служби. Опального єпископа відправили на спочинок в Григор'єво-Бізюков монастир Херсонської єпархії, що для когось іншого означало б кінець усякої кар'єри. Та покарання було нетривалим, досвідченого і авторитетного єпископа було невдовзі повернуто на службу.

З 16 грудня 1905 р. Преосвященний Феодосій був призначений єпископом Прилуцьким, вікарієм Полтавської єпархії. З полтавським єпископом Іоанном він мав добрі дружні стосунки, які нагадували батьківсько-синівські відносини. Та революційні події 1905-1907 рр. втрутилися у життя єпископа Ф. Олтаржевського і вписали нову сторінку в його біографію.

Лібералізація суспільних порядків, що була зумовлена революцією 1905-1907 рр., викликала до життя т. зв. «Тимчасові правила», серед яких був і такий пункт: ректор духовної Академії мав збиратися академічною радою. В Київській духовній Академії 1907 р. був обраний ректором професор-священик, кандидатуру якого Св. Синод не затвердив. Назривала конфліктна ситуація, виходом з якої могло бути обрання більш авторитетної особи. Такою стала кандидатура Ф. Олтаржевського, яку підтримувала і академічна рада, і вища духовна влада. Київський митрополит Флавіан у розмові з Ф. Олтаржевським просив не відмовлятися від цієї пропозиції і прийняти її як нове послухання для блага церкви і Академії. Академічна рада теж просила єпископа Феодосія взяти участь у виборах ректора. І 19 грудня 1907 р. Ф. Олтаржевського було обрано ректором Київської духовної Академії, а 5 січня 1908 р. Св. Синод затвердив цей вибір академічної ради. Так він став першим обраним ректором Академії, з титулом єпископа Уманського, другого вікарія Київської єпархії. Для читання лекцій студентам академії він обрав Канонічне право, як науку найбільш потрібну для врегулювання церковно-суспільних відносин в той революційний час.

На перших порах ректорства Ф. Олтаржевського Київська Академія, як і всі решта три російські духовні академії, підлягала генеральній ревізії. Ректор вважав своїм моральним обов'язком захищати Академію перед ревізорами на всіх етапах ревізії. Не вдаючись в деталі ревізії, підкреслимо, що загальним наслідком перевірки усіх чотирьох академій була відміна „Тимчасових правил“, в т. ч. відміна порядку обрання ректора. Ф. Олтаржевський почав відчувати незручність звого становища і почав просити про звільнення з ректорської посади.

З 13 серпня 1910 р. Ф. Олтаржевського призначено єпископом Оренбургським і Тургайським. Він попрохався з Києвом, залишаючись почесним членом Київської духовної Академії. Та в академічні справи він не втручався, але до кінця свого життя турбувався Церковно-Археологічним Музеєм при Академії. Ще в роки ректорства він заводив мову з Н. Петровим, який став директором музею, про необхідність підготовки ілюстрованого опису колекцій музею. В 1911 р. він передав для цієї справи 500 рублів, але цієї суми виявилось замало. Тому директор музею вирішив підготувати неповний ілюстрований опис, а спочатку „Альбом визначних пам'яток“ і видавати його окремими частинами. В першому випуску альбома була представлена Порфіріївська колекція східних ікон, які були зібрані в музеї і окремі з яких являли собою світову рідкість. Отримавши примірник видрукованого в Києві альбома, Ф. Олтаржевський щиро дякував Н. Петрову і дорікав водночас за згадку про фінансову підтримку єпископом Феодосієм цього видання. В листі до Петрова Ф. Олтаржевський повідомляв про своє життя в Оренбурзі. Віддалік від столиць життя протікало набагато спокійніше, менше було мирської суєти, і більше часу єпископ віддавав добрим справам. Під його керівництвом закінчувалося будівництво храму при архієрейському домі, збудована була й пастирсько-місіонерська школа, пристосовувалися приміщення під притулки для дітей із збіднілих сімей.

Другий випуск „Альбома...“ був присвячений Сорокінсько-Філаретівській колекції ікон. Отримавши цей випуск, Преосвященний Феодосій відіслав до Києва 250 руб. на оплату за його друк. Він наполягав, щоб найближчим часом випустити ще дві книги „Альбома визначних пам'яток“. Кошти для цього він зобов'язувався надіслати. Та здоров'я Феодосія Олтаржевського погіршувалося: ревматичні болі завдавали нестерпних страждань. Він лікувався в Саках Таврійської губернії, а згодом перебрався до Єсентуків. Згідно зі своєю обіцянкою, він відіслав гроші для видання третього випуску „Альбома“, що побачив світ на початку 1914 р. і був присвячений південно-руському іконопису дотатарського і післятатарського періодів. А вітаючи Н. Петрова з нагородженням Російським Археологічним Товариством великою золотою медаллю за публікацію трьох випусків альбома, Ф. Олтаржевський писав у листі, що в кінці 1914 – на початку 1915 р. надішле до Києва ще 250 руб. для видання останнього, четвертого, випуску. Цей заключний том мав містити фотокопії й малюнки найвизначніших експонатів Церковно-Археологічного Музею, які стосувались історії Південної і Південно-Західної Росії та Церкви. Одночасно єпископ Феодосій

.....
висловлював бажання, щоб в альбомі йому не висловлювалася подяка за фінансування цього видання. Порядність та скромність цього ієрея дивувала навіть його сучасників.

Кошти для видання четвертого випуску ілюстрованого альбома Ф. Олтаржевський не встиг відіслати до Києва. Життєві сили покидали його, і 26 липня 1914 р. на курорті мінеральних вод в Єсентуках він помер. Відспівував покійного єпископа Владикавказький Преосвященний Антоній Горонівський, знайомий з ним по службі в Києві. Поховання здійснене в склепі під підлогою парафіяльної церкви в Єсентуках.

Так склалася життєва стежа вихідця зі звичайної священицької родини, яких було чимало, і представники яких склали духовну еліту суспільства. Та не багатьом вдавалося так високо піднятися східцями церковної ієрархії і стати такою непересічною особистістю. Природні задатки, освіченість, моральні чесноти та вірність священицькому обов'язку визначили високий злет Феодосія Олтаржевського. Високі принципи загальнолюдської моралі, сповідувані єпископом, відповідальність перед сучасним і прийдешнім поколіннями поставили його в ряд найдостойніших православних священиків, які посідали помітне місце в національно-духовному житті тогочасного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Церковные Ведомости. – 1903. – № 46. – С.377; 1905. – №31; 1905. – №37. – С.439; 1908. – №3. – С.16-17; 1910. – №34. – С.344; Прибавление к «Церковним Ведомостям». – 1903. – № 51-52. – С.2028-2031; 1914. – №16. – С.767; 1914. – № 31. – С.1398-1399; 2. Преосвященный Феодосий, епископ Оренбургский и Тугайский. (Некролог) // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1914. – №33. – С.812-814; 3. Петров Н. Преосвященный Феодосий, епископ Оренбургский и Тугайский // Труды Императорской Духовной Академии. – 1914. – Ноябрь. – Кн. XI. – С.245-258; 4. Кузнецк Т. Православне духовенство Уманщини ХІХ – початку ХХ століття. – К., 2006. – С.84.

С.А. Лапшин

КОМПЕТЕНЦІЯ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ В 1734-1750 РР.

Ліквідація Російським урядом у 1734 р. гетьманства та заснування замість нього колегіальної установи - Правління гетьманського уряду (Далі ПГУ), діяльність якої спрямовувалася на інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії, належать до важливих проблем історії України ХVІІІ ст. Це пояснюється тим, що ПГУ продовжило перебудову політико-адміністративної системи Лівобережної України, охопивши всі сфери політичного життя - Вищі державні та місцеві органи влади, суд і судоустрій, юридичні, економічні та соціальні відносини.

В загальноакадемічному аспекті державотворчі процеси, які відбуваються в сучасній Україні в час глибокої ціннісно-нормативної кризи, потребують історичних досліджень різних аспектів державотворення як підґрунтя для формування національної свідомості, створення сучасної системи духовних і культурних цінностей, утвердження гуманістичних ідеалів, відродження духовної спадщини народу.

Крім того, як у середині ХVІІІ ст., так і зараз Україна зіткнулася з проблемою перерозподілу державної влади. Тому слід врахувати історичний досвід державного будівництва, зокрема звернути увагу на суть, характер і наслідки тих державних перетворень, що сталися в органах влади України другої половини ХVІІ-ХVІІІ ст. Такий аналіз сприятиме кращому усвідомленню логіки сучасних державно-правових явищ, допоможе прогнозувати перспективи реформування державного апарату України.

Органи державної влади й управління України другої чверті-середини ХVІІІ ст. – явище недостатньо досліджене. Це пояснюється передусім тривалою відсутністю власної національної держави й пануванням на території України антидемократичного режиму, який не потребував дослідження як демократичних періодів історії, так і традицій демократичного державотворення.

Історіографія аналізованої проблеми невелика. В історії України немає жодного дослідження, присвяченого компетенції та матеріальному забезпеченню ПГУ в 1734-1750 рр. Серед досліджень, які так чи інакше дотичні цього питання, слід виділити роботи О. Апанович, М. Грушевський, О. Гуржія, Л. Мельника, М. Слабченка, В. Смолія

Метою дослідження є вивчення компетенції та матеріального забезпечення ПГУ в 1734-1750 рр. на основі архівних матеріалів та даних наукових розвідок, що стосуються визначеної проблематики.